

ПРОБЛЕМА НАРАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ВАЖЛИВОГО РЕСУРСУ ОСОБИСТОСТІ

У статті представлено теоретичне узагальнення та нове розв'язання проблеми наративної компетентності особистості. Обґрунтовано поняття наративної компетентності особистості, визначено її змістові та структурні особливості, критерії і рівні сформованості.

Ключові слова: особистість, наратив, наративна компетентність, рівні сформованості наративної компетентності.

The article presents a theoretical generalization and a new solution to the issue of narrative competence of personality. The term of narrative competence of personality was substantiated, its semantic and structural features, criteria and levels of formation are determined.

Keywords: personality, narrative, narrative competence, levels of formation of narrative competence.

У руслі психолого-герменевтичного підходу дослідження різноманітних дискурсивних практик особистості актуалізують проблему змісту та результативності її життєздійснень, сформованості та розвитку певних умінь, навичок, властивостей, здібностей, особистісних характеристик, що визначають її здатність до вибудовування, організації, упорядкування, осмислення, інтерпретації та реінтерпретації життєвого й особистісного досвіду. У контексті розв'язання цих проблем широкі перспективи відкриває компетентнісний підхід, що набуває стрімкого розвитку в сучасній науці.

У сучасному науковому полі поняття «компетентність» ще не є остаточно визначеним. У межах психологічної герменевтики компетентність розуміють як динамічну характеристику особистості, що формується та розвивається в системі її досвіду, уможливорює його вибудовування (організацію, впорядкування, осмислення, інтерпретацію та реінтерпретацію), визначення нових і розширення існуючих смислових контекстів, опанування соціокультурних практик, створення життєвих та особистісних проєктів, експериментування з новими стратегіями особистісного вибору в процесі повсякденного смислового «обживання» особистістю простору власного життя. Компетентність становить важливу складову особистісного досвіду.

Для того, щоб особистий досвід перетворився на особистісний (привласнений особистістю), він має бути осмисленим та проінтерпретованим, тобто організованим та впорядкованим особистістю. Як важливий механізм, що дозволяє трансформувати зовнішні події у внутрішній досвід особистості

Н.В. Чепелева, розглядає наративізацію досвіду, що відбувається шляхом його впорядкування згідно з ознаками наративного тексту: наративні структури виступають у ролі інтерпретаційних рамок, які людина накладає на дійсність, що осмислюється [11]. Механізм наративізації конструює особистісний досвід, на основі семіотизації та комунікації перетворюючи означувальну реальність у наративні структури [15]. Завдяки семіотизації людина означає як навколишню, так і внутрішню реальність, «накидаючи» на неї певні когнітивні фрейми: організує і концептуалізує її, застосовуючи готові інтерпретаційні схеми, що сформувалися в межах певних культур, або створює власні моделі шляхом реінтерпретації і трансформації реальності.

Наратив розуміють як завершену замкнену структуру, яка містить такі характеристики, як завершеність та послідовність дій, події, які організуються у певному, підпорядкованому єдиній логіці, порядку, оцінці значимих подій, афективне ставлення до них оповідача. Особистісний міф, розгортаючись у наративний текст, уможлиблює об'єктивацію базових життєвих концепцій особистості [4]. Упродовж життя людина відбирає найбільш значимі події та явища і породжує на їхній основі власну життєву історію, виокремлюючи провідні самоототожнення (згідно внутрішній ієрархії системи ідентичностей) та перманентно трансформуючи життєву історію, прагнучи максимально повно зрозуміти і виразити себе. Продуктивним результатом цього процесу стає створений особистістю наративний текст, автонаратив, що відображає притаманну особистості ментальну модель світу [11].

З нашої точки зору, з усіх дискурсивно-орієнтованих концепцій конструювання ідентичності саме наративний підхід може максимально повно розглядати розвиток і трансформацію ідентичності в часі.

Отже, з позиції психолого-герменевтичного підходу наратив розглядають як засіб саморозуміння («історія для Себе») та самопрезентації («історія для Іншого»), за допомогою якого людина осмислює себе і свій досвід, відтворює минуле, актуалізує особистісну позицію, проектує себе та власне майбутнє (С.Ю. Гуцол [5], О.О. Зарецька [11], М.Л. Кросслі [7], О.Є. Сапогова [12], М.Л. Смульсон [15], Н.В. Чепелева [15] тощо).

Виходячи з вищевикладеного, наративну компетентність доцільно проблематизувати як метакомпетентність – у широкому значенні, системну властивість особистості набувати і відтворювати власну ідентичність, у більш вузькому – особистісне утворення, що характеризує якість організації та впорядкування людиною власного особистого досвіду.

Метакомпетентності відіграють провідну роль у процесі оволодіння іншими компетентностями, у певному сенсі, вони становлять надструктурний вхід, який полегшує їхнє придбання та засвоєння. Суть феномена метакомпетентності у своїх працях розкриває М.О. Холодна [14].

Л.М. Ордобоева підкреслює, що, якщо компетентність характеризує спрямованість особистості на вирішення завдань на основі вже відомих способів дій у відносно стабільних умовах, має специфічний характер та орієнтованість на завдання, то метакомпетентність, у свою чергу, виражає

спрямованість на вирішення нових завдань в умовах, що постійно змінюються, має більш узагальнений характер, орієнтованість на особистість [1].

Уперше в науковий апарат термін «*competence narrative*» було введено французьким ученим А.–Ж. Греймасом [2]. На його думку, розповідь за своєю природою є полемічною, що відбувається завдяки накладанню двох програм, що перебігають паралельно: суб'єкта та антисуб'єкта. У розумінні А.–Ж. Греймаса нарративна компетентність складається з різних компетентностей, необхідних для реалізації нарративної програми: нарративного знання, тематичного знання, нарративного знання-дії [2].

А.–Ж. Греймас і Ж. Курте проектують нарративну компетентність на знання жанрів і літературних форм, за допомогою яких людина породжує й розуміє конкретні тексти [3]. Згідно концепції авторів, нарративна компетентність передбачає сформованість семіотико-нарративних структур, які є джерелом головних позначуваних форм, характеризуються віртуальністю, відповідністю мові, а не мовленню та керують дискурсивними структурами. Нарративна компетентність становить потужне текстотвірне джерело, зняряддя найбільш ефективного й оптимального розуміння читачем сприйнятої текстової інформації, оскільки читач оперує стандартами і стереотипними структурами, що відображають функції твору, сюжетний перебіг, а також опосередковують формування та підтвердження інтерпретаційних гіпотез.

З точки зору А.–Ж. Греймаса і Ж. Курте, нарративна компетентність виконує ще одну важливу функцію, яка полягає у введенні нової інформації до стереотипної свідомості, що сприяє розхитуванню стереотипів, народженню нових стереотипів, створенню креативно-хаотичного стану свідомості, яка як будь-яка синергетична система прагне до самоорганізації й усунення деструктивних тенденцій, що сприяє посиленню атрактивних механізмів і процесів формування нових семіотико-нарративних структур [3].

Постійне відтворення нарративної компетентності, її перманентне збалансування призводить до динамізації семіотичного універсуму культури, переформулювання смислових структур раніше проінтерпретованих текстів і, врешті-решт, забезпечує збереження та міжпоколіннєву трансляцію культурно значущої інформації. Одним із провідних факторів реалізації зазначених функцій, з нашої точки зору, є нарративна компетентність.

У сучасній психології поняття нарративної компетентності залишається малодослідженим і на сьогоднішній день скоріше є полемічним, ніж аналітичним. Так, проблеми розвитку нарративної компетентності лікаря відображено в роботах Л.В. Засекої [6] і Т.В. Мещерякової [8]. Проблеми формування нарративної компетентності в межах лінгвістичних досліджень є мішенню наукових опрацювань Є.С. Михайлової [9]. Так, Є.С. Михайлова вважає, що нарративна компетентність є складовою комунікативної компетентності та тісно пов'язана з мовною, жанровою та дискурсивною компетентностями. Основу нарративної компетентності становить подієвість та здатність мовної особистості її вербалізувати [9]. На її думку, нарративна компетентність полягає в умінні послідовно викладати інформацію про подію,

виокремлюючи її етапи, місце, учасників та їхнє ставлення до предмета оповідання відповідно до норм соціальної взаємодії, прийнятих у певній культурі.

Дослідженню розвитку наративної компетентності особистості в контексті навчання іншомовній комунікації присвячено роботи В.П. Федорової [13], яка, вивчаючи наративну компетентність у контексті міжкультурної взаємодії, визначає її як вищий рівень розвитку професійної здатності вибудувати власні наративні висловлювання з урахуванням іншої соціальності партнера та виявляти соціокультурну специфіку наративних висловлень співрозмовника, адекватно їх інтерпретуючи. Згідно поглядів автора, до складу наративної компетентності поряд з лінгвістичними, соціолінгвістичними та прагматичними компонентами входять елементи загальних, немовних компетентностей, а також комплекс спеціальних знань і вмінь, на які спирається адресант при сприйнятті та породженні наративних повідомлень. В.П. Федорова також зазначає, що створення будь-якого дискурсу припускає формування в особистості комплексних навичок розуміння [13].

Саме як здатність до розуміння та інтерпретації особистого досвіду розглядає наративну компетентність Н.В. Чепелева [11]. У сучасних психолого-герменевтичних концепціях проблематизація наративної компетентності набуває актуальності в контексті розробки соціально-психологічних практик та технологій самопроєктування особистості. У цих дослідженнях самопроєктування тлумачиться як процес збагачення і трансформації смислового простору особистості, який відбувається в результаті розуміння та інтерпретації індивідуального досвіду, що узагальнюється на основі внутрішніх інтенцій особистості та структурується під впливом цілей, мотивів та намірів людини, а також спирається на соціокультурні концепти, які організують особистісний досвід людини.

Результати теоретичного аналізу проблеми визначення теоретико-методологічних основ дослідження наративної компетентності особистості свідчать про перспективність застосування психолого-герменевтичного підходу до вивчення цього феномену. У межах цього підходу ми пропонуємо тлумачити компетентність як інтегральне динамічне особистісне утворення, що формується і розвивається в процесі вибудовування особистісного досвіду та забезпечує продуктивність життєздійснень особистості шляхом успішного розв'язання актуальних життєвих задач, що постають перед нею. У зазначених методологічних координатах особистість розглядається в зв'язку з її здатністю до осмислення навколишнього світу та самоосмислення, здатністю до самопроєктування, що відбувається через засвоєння ключових соціокультурних дискурсів та інтерпретацію і трансформацію власного життєвого досвіду шляхом наративізації.

Ми пропонуємо розглядати сформованість наративної компетентності як здатність особистості виокремлювати та інтерпретувати наративні висловлювання Іншого, тобто, виявляти наративи в соціокультурних текстах (за тестом бачити наратив) та вибудовувати на цій основі власні наративні

конструкти. При цьому здатність людини продукувати власні наративи припускає володіння всіма елементами наративної структури (тобто сформованість у неї наративу як фрейму), а також володіння «набором» базових соціокультурних наративів, уміння на їх основі розгортати наративні структури у зв'язну розповідь. Здатність виявляти та інтерпретувати наративні висловлювання адресанта передбачає вміння особистості побачити за розповіддю Іншого його індивідуальний наратив, «Я-Текст».

На сьогоднішній день змістові та структурні особливості наративної компетентності є малодослідженими в психології, що становить перешкоду для розробки ефективних методів діагностики та розвитку її сформованості в особистості.

На думку Є.С. Михайлової, структура наративної компетентності містить:

- уміння курсивного розподілу елементів події в їхній послідовності;
- уміння впорядковувати належності оповідання до певного часового періоду (минулого, теперішнього або майбутнього);
- здатність продукувати коментарі у випадках можливого нерозуміння з боку адресата;
- здатність розуміння жанрово-ситуативної мети наративу [9].

Згідно поглядів В.П. Федорової, наративна компетентність особистості складається з таких умінь, як:

- здатність визначати основну функцію конкретного наративу;
- уміння враховувати загальну ситуацію і сферу спілкування при породженні власного наративу;
- здатність на основі наративного тексту здійснювати реконструкцію загальної ситуації і контексту спілкування;
- уміння визначати тематичну спрямованість наративного тексту за допомогою виділення його основної смислової домінанти;
- уміння вибудовувати власний наратив з урахуванням його смислової домінанти;
- здатність при породженні наративу враховувати особливості мовної картини світу партнера з іншого соціокультурного та мовного середовища;
- здатність розуміти структурну організацію наративу;
- здатність вибудовувати власний наратив відповідно до правила його структурної організації;
- уміння застосовувати знання соціокультурних концептів при породженні власного наративу;
- здатність опанувати певні норми і правила поведінки шляхом засвоєння фреймів і сценаріїв як когнітивних структур, що лежать в основі наративу, з метою продуктивної інтерпретації наративів іншого і застосування цих знань у процесі конструювання власного наративу;
- здатність виявляти в наративі іншого його особистісні цінності і настанови та співвідносити їх із загальною системою цінностей, норм і настанов конкретно соціокультурної спільноти [13].

Відповідно до визначених складових нарративної компетентності, автор виокремлює шість етапів її формування в особистості. Перший етап передбачає оволодіння особистістю певним понятійним апаратом, зокрема, ознайомлення з поняттям нарративу, його характеристиками та функціями в суспільстві. На другому етапі відбувається робота над вербально-семантичним рівнем нарративу. На третьому етапі – робота над зовнішнім структурним оформленням тексту нарративу. Четвертий етап передбачає роботу з когнітивною інформацією, що міститься в нарративі. На п'ятому – відбувається навчання розпізнавати та інтерпретувати соціальні настанови, норми, ціннісні орієнтації іншого, які закарбовані в його нарративі. На шостому етапі здійснюється активізація отриманих знань та їх актуалізація у власних нарративотвореннях. В.П. Федорова доводить ефективність запропонованої стратегії розвитку нарративної компетентності особистості [13].

Проте ми вважаємо, що наведені етапи розвитку нарративної компетентності напряму не впливають із запропонованої автором моделі та не відображають рівнів її актуальної і потенційної сформованості, що, з нашої точки зору, принципово обмежує її прикладні можливості в контексті розробки програм розвитку нарративної компетентності особистості.

У структурі нарративної компетентності ми пропонуємо виділити передсмысловий, смысловий та метасмысловий рівні, що співвідносяться із значенневим та смысловим рівнями розуміння тексту за Н.В. Чепелевою [16].

1. Основною характеристикою передсмыслового (значенневого) рівня є відновлення змісту, що мав на увазі його автор. Основними механізмами цього процесу є когнітивні операції: структурування і переструктурування текстової інформації, її стиснення і семантичне зважування [16].

До критеріальних ознак сформованості нарративної компетентності особистості на цьому рівні можна віднести вміння виділяти окремі текстові елементи, складові частини тексту нарративу, виокремлювати певні ситуації, що експлікуються в текстових висловленнях, вміння стисло переказувати зміст тексту нарративу, складати розгорнутий його план, ставити запитання за змістом тексту.

2. На смысловому рівні відбувається процес трансформації змісту тексту в іншу знаково-смыслову систему, тобто переосмислення тексту реципієнтом. У випадку смыслового розуміння, яке досягається в результаті діалогічної взаємодії з текстом, основним критерієм є синтез, породження нового смыслу, що базується на «смысловій основі» вихідного повідомлення. Основним механізмом цього процесу є інтерпретація, яку Н.В. Чепелева розглядає як «накидання смыслу на текст», що призводить до відкриття в повідомленні смыслу, відсутнього у вихідному тексті [15].

Серед критеріальних ознак сформованості нарративної компетентності особистості на цьому рівні доцільно віднести вміння визначати в тексті нарративу його тему (предмет, сутність), формулювати основну думку (ідею), виділяти проблему, до розв'язання якої прагне автор, висувати власні припущення щодо подальшого розвитку змісту тексту нарративу, ставити

питання до автора (питання-здивування, питання-роздуми, питання-заперечення тощо) [16].

3. На наш погляд, третім рівнем розуміння тексту і, відповідно, третім рівнем сформованості наративної компетентності особистості є метасмисловий рівень, на якому здійснюється рефлексія підстав інтерпретаційних процесів, що відбуваються на попередньому, смисловому рівні. Основним механізмом тут, на наш погляд, виступає процес тлумачення, який Н.В. Чепелєва визначає як розгорнуту рефлексію не тільки сприйнятого повідомлення, але й власних інтерпретаційних процесів та роз'яснення їх Іншому [15]. Феномен «присутності Іншого» є характерною рисою діалогу на цьому рівні, у процесі якого відбувається саморозкриття для Іншого – смислової презентація особистості. Отже, третій рівень розуміння тексту передбачає сформованість у особистості смислової рефлексії, що становить основу її саморегуляції.

До критеріальних ознак сформованості наративної компетентності особистості на цьому рівні вважаємо за доцільне віднести вміння індивіда припускати, що саме спонукало автора до створення певного наративу, та вміння йому відповідати, виходячи з цього припущення, рефлексувати підстави власних інтерпретаційних процесів, прогнозувати ефект (наслідки) від знайомства з певним наративом, аналізувати труднощі, що виникають при розуміння тексту наративу.

Таким чином, можна підсумувати, що розвиток наративної компетентності особистості передбачає оволодіння низкою компетентностей: тематичною організацією досвіду особистості шляхом створення «Я-висловлювань»; просторово-часовою та причинно-наслідковою структуралізацією подій та визначенням способів детермінації свого досвіду шляхом побудови наративів та автонаративів; ціннісно-смисловою інтеграцією досвіду особистості та його консолідацією з особистісним досвідом шляхом виділення головної лінії (лейтмотиву) власного життєвого твору, яка закарбовує смислову систему особистості, що забезпечує смислову регуляцію життєздійснень особистості.

Список літератури

1. Бидагаева Ц. Д., Ордобоева Л. М., Коногорова А. В. Межкультурная коммуникация : аспекты дидактики : материалы межвуз. метод. семинара (24 марта 2011 г.) / ред. Г. С. Доржиева. Улан-Удэ : Изд-во Бурят. госун-та, 2011. Вып. 3. 148 с.
2. Греймас А.–Ж. В поисках трансформационной модели ; пер. Л. Зиминой. Москва : Академ. проект, 2004. 368 с.
3. Греймас. А.–Ж., Курте Ж. Семиотика. *Объяснительный словарь теории языка* ; ред. Ю. С. Степанов. Москва : Радуга, 1983. С. 483–550.
4. Гуцол С. Ю. Метафора як спосіб символічного вираження внутрішнього досвіду особистості. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2007. № 3 (21), ч. 2. С. 109–116.

5. Гуцол С. Ю. «Сюжет перехода» как мифологическая форма воплощения личностного проекта студенческой молодежи. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. II: Психологічна герменевтика*, вип. 8. 2014. С. 73–82.
6. Засекіна Л. В. Наративна компетентність лікаря на перетині досліджень психолінгвістики і наративної медицини. *Психолінгвістика*. 2016. Вип. 19 (1). С. 47–61.
7. Кроссли М. Л. Нарративная психология. Самость, психологическая травма и конструирование смыслов : монографія. Харьков : Гуманитарный Центр, 2013. 284 с.
8. Мещерякова Т. В. Формирование нарративной компетентности у будущего врача. *Высшее образование в России*. 2013. № 2. С. 132–137.
9. Михайлова Е. С. Конститутивные признаки детского нарратива. *Инициативы XXI века*. 2014. № 4. С. 130–131.
10. Наративні психотехнології / Чепелева Н. В., Смульсон М. Л., Шиловська О. М., Гуцол С. Ю. ; за заг. ред. Чепелевої Н. В. Київ : Главник, 2007. 144 с. (Серія «Психологічний інструментарій»).
11. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н.В. Чепелевої. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 276 с.
12. Сапогова Е. Е. Жизненный опыт в автобиографических нарративах личности. *Вопросы психологии*. 2014. № 1. С. 68–79.
13. Федорова В. П. Нарративная компетенция как компонент межкультурного взаимодействия. Современные подходы к уровням обученности и критериям их оценки при подготовке по иностранному языку специалистов-нефилологов. *Вестник МГЛУ*. 2003. Вып. 477. С. 29–40.
14. Холодная М. А. Психология интеллекта : парадоксы исследования. 2-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 272 с.
15. Чепелева Н. В. Розуміння – Інтерпретація – Тлумачення. *Технології розвитку інтелекту*. 2017. Т. 2. Вип. 6 (17). URL : http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/301 (дата звернення : 12.02.2019).
16. Чепелева Н. В. Текст і читач : посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2015. 124 с.